

Üçüncü sene

Onbirinci sayı

DARÜLFÜNUN

İlahiyat Fakültesi Mecmuası

Tarihî, İctimaî, Dinî, Felsefî

Nisan 1929

İSTANBUL

Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi

1929

Miskeveyhin Felsefesi eserleri

Fakültemiz mecmuasının onuncu sayısında Elhazin Ebu Ali Miskeveyhin ilmî hayati, mantık ve mabadettabiaya ait eserleri zikr olunmuş; müslümanlar arasındaki ahlâk ceryanları hülâsa edilmiş idi. Pek kıymetli olan eserlerinden yalnız «Eltahare» sı beyan kılınmış isede vaktin darlığından naşi bazı izahlar nakıs kalmış idi. Bu kerre nakıs kalan kısımları ikmal ettikten sonra diğere eserleride izah olunacak, daha sonra mevzumuza geçilecek.

I-Ahlâka ait eserleri:

1 (Eltahare) Eltahare geçen nüshamızda beyan ettiğimiz veçhile ahlâki Nasirînin ilk kitabınının me'hazidir. Ahlâki Nasirî meşhur müsteşrik Baron Kara Dövonun dediği gibi kurunu vüstanın bedî eserlerinden başlıcasıdır. Eltaharede meşhur Hakim Calinusun «Ahlâkünnefis» inden; Yunan Ahlâk Felsefe Medresesi olan Magara medresesine mensup Bürosonun kitabından alınmış Pek güzel bahisler vardır. Ebu Ali burada hayır ile saadeti ayırıyor. Bunuda Aristo şarihi İskenderye Feylesofu Firfiryosun hikâyesi veçhile Aristodan naklediyor.

Eltaharede (Elfevzulasgar) da olduğu gibi tekâmül nazariyesi vardır.

Eltahare (Taharetünnefis) namıle Köprülü kütüphanesinde (676)nümeroda mukayyettir. Ayasofya kütüphanesinde nihayetinde Türk Feylesofü Farabînin mevızası ile Horasan feylesofu (Ebulhasanilâmirî)nin vesayası bulunduğu halde (1957)nümroda kayıt olunmuştur.

2- Tehzibülahlâk ve Tathirül'a'rak — bu kitap tıpkı Eltahare

gibi yazılmıştır. Onda da aynı nakiller vardır, aynı kitap dense hata edilmez. Tehzibülâhlak tekâmül nazeriyesinden bahseder, küçükleri te'dip hususunda (Bürosön)in kitabını umde edinir. Ebul Osman Saidüldimişkinin (1) nakli veçhile Calinosun fezailin nefisinden sözler getirir, lezzetleri tavrız eder, yeme, içme, giyme, kuşanma hususunda bir takım içtimaî edepler beyan eyler, Fisağores, Efelâtun, Bukrati saadeti yalnız nefiste görenlerden; Revakîleri nefse ve bedene teşmil edilenlerden görür. Saadetin beden sağlığında, varlıklı olmada, güzel ünde, doğru itikatta toplandığını Aristo mezhebi olarak nakleder, Aristonun Ahlâkından güzel parçalar getirir. Tehzibülâhlak terbiye hakkında bir asıdır, Ahlâk müellifleri ona müracaat etmişlerdir.

Tehzibülâhlak İstanbulda 1298 ve 1299 da, Mısırdaki 1317 de tabolunmuştur.

3- Tertibülsaade- Eltahare ve tehzibülâhlaktan evvel yazılmış kıymetli bir eserdir, bunlarda Tertibülsaadeden naklolunmuş parçalar vardır.

Tertibülsaade de insanın hikmetin bütün cüzlerini doğru, dürüst bir surette bilmedikçe saadeti tammeye erişmeyeceğini beyan ediyor.

Tertibüssaade de Tehzibülâhlak ve Eltahare vadisinde yazılmıştır. Hidiviye kütüphanesinde hikmet ve felsefe kitapları arasında İbni Miskeveyhin kitabı olmak üzere kayıtolunan (Kitabülsaade) Tertibülsaade olacak. Kitabülsaade Mısırdaki tap- olunmuştur.

4- Elsiyar - nefsi tezkiyeye dair yazılmış bir eserdir, insanın bu dünyada nasıl gidişte bulunacağını beyan ediyor, âsar ve âyat, ve eş'ar ile tezyin edilmiştir.

5- Edebülarabivelfürs- l'honnêteté des Arabes et des Perses ve Cavidani hiret- l'eterenel e raison - müsteşarîkler tarafından en ziyade tetkik olunan kitaptır. meşhur müsteşarîk S.-Dus sas (1832) de şark tarih ve edebiyatı lâyhaları sırasında Cavidani hiret hakkında da bir lâyiha yazmıştır. (Cavidani hiret

(1) Ebu Osmanî Dimişki Calinosun ahlâk kitabından bir takım mes'eleler toplamıştı, nakledilen sözlerin buradan olması pek muhtemeldir.

Hint, İran Yunan, Arap hukemâsının emsal ve hikemiyatından müteşekkil bir mecmuadır. Kitap filasıl İranın Piştadyan sülalesinin ikinci Padişahi (Hoşenk) e nisbet olunuyor. Me'mnun veziri Hasanibni Sehlin himmetiyle kitap Arapçaya terceme edildi, ayrıca birde ihtisari yapıldı. Ebu Ali bu mülahhas Edebülarabivelfürsü mukaddimesinde irat ediyor. Bu kitap emsal ve hikayyeten en ziyade avam arasında bulunan ahlâk nazerîyesininin oldukça iyi bir surette beyan ediyor, Namei Danişveranın beyanı üzere Cavidanı hiret Hoşengin Cavidanı hiret üslubi üzere yazılmıştır. Bu risalde dört fezaili aslîye tavsiye olunuyor; ilim (Hikmet,) tedbir (Şecaat),(İffet), adalet. İlim ve ya Hikmet ile insan hayır ile şerri birbirinden ayırır. Tedbir ve ya şecaat insanı şerlerden sakındırır. İffet fazileti muhafaza eder, adalet ise ahval ne olsa olsbn insan o sayede bir muvazenei mutedile elde eder, bu muvazenei mutedile, onun neticesi olan saadet yani bilâ şüphe hayatı insanîyenin şeraitine uygun olan saadet bu ahlâkın gayesini teşkil eder, ahlâkta zati itibarile bir ilimi amelîdir. «İlim ile amel, nefis ile beden gibidir.» Arzuyu bırakmak, mahrumiyete katlanmak Allahın bize ayırdığı kısmete razı olmak, işte hakiki adalet budur. Vasfı mümeyyizi bu derece müspet olan bir ahlâk bizi safveti kâmileye isal edemez. Burada zaif hususlar, tehlikeye atılmalar, saadete isal etmeksizin hiç olmazsa teşevvüse manî olabilecek süluk tarzları için orta halde şerefli bir temayül keşfolunuyor; «Ey muharip! hut'aye dön ki muzaffer olasın. ustalık güçten ziyade işe yarar; teenni, aceleye müreccahtır.» Tedbir Padişaha, itidal zengine, sebat zögürte tavsiye olunuyor» Sihhatı sevmek, insana ihtiraslardan vazgeçmeği telkin ider; ahret korkusu ef'ali cinaîyeyi uzaklaştırır» bu talimatta mutasavvifenin şiddetli sözleri meydana çıkmıyor.(1)

Cavideanı hiret bilahare Muğul Padişahı Cihanğir namına Mehmedibni Mehmedilerrecanî tarafından Farisî diline geçmiştir. İspanya kütüphanesinin defterindeki Cavidanı hiret levhai kabestir. [2] Ayasofya kütüphanesinde kâtip ibni Tal hattile (1747) nümeroda Cavidanı hiredin bir nüshası mukayyettir;

(1) Gazali-Baron kara dövo

[2] Luğazikabes haşiyesi

6 — Levhai kabes ve ya luğazı kabes - Sevha sahibi Yunan hükemâsından Cebes - kapes Tepli idi. (Tep) e yerleşen Fisağorîlerden (Filolaos) un şakirdi idi. Kabes Sokrata mülâzemet etmekle aynen nazariyelerini kabul etmiş idi. Eflâtûn Fisagores mezhebini Sokrat muhitinde kabes ile diğer arkadaşı sayesinde öğrenmiş idi ki her ikisini de (Fedon) da zikreder. Bundan naşi kabese Eflatunî denmiştir. Sivanülhikme ve Nüzhetüler-vahta «Sokratî demekle meşhur olup Eflâtunun eshabındandır» deniliyor. Feylesofumuzda Sokrata mensup Eflâtunî diyor.

Kabes hikmeti amelîyeye dair bir çok eser yazmış isede Levhadan başkası sonrakilerin eline geçmemiştir.

Levhai kabes namı verilen bu eser saadete iletir, bütün şerlerden kurtarır fikrile Miskeveyh tarafından Arapçaya çevrildi, [1] fakat adine. luğazıkabes-kabes bilmecesi, demiş idi, çünkü kabes bu levhayı meşhur Ebulhelv luğazı kabilinden saymış idi (2). Baş tarafta beyanına göre kabes zühal heykelinde bir levhada pek gizli bilmeceli bir kilik görür, ne olduğunu bir türlü anlayamaz. orada bir ağıl, ağılın içerisinde biri diğerinden daha büyük olmak üzere iki ağıl daha bulunur, büyük ağılın kapusunda bir çok erkek, bu ağılın içerisinde bir çok kadın kılıkları, kapunun üzerinde ihtiyar biri oturup göya erkeklere bilmediğimiz bir şeye işaret ider şekilde bir kılık daha görülür. Kabes hayret içinde kalır, bu halde iken anlayışlı, bir zat karşısına çıkar. Kabes hemen onunla muhavereye başlar, kabes sorar, o bilkili zat cevap verir, heykeldeki bilmeceyi temamiyle açar, bu bimeceyi o anlayışlı zattan evvel izah eden zat ise Fisagores ile Barmenide kavilde ve amelde tâbi olan bir hakim olduğunu haber verir, ondan işittiklerini birer birer söyler, bu anlayışlı zat ise Sokrat medreaesine mensup imiş.

Kabesin esasen az vazih, bambaşka bir surette mecazî olan bu eseri kurunu vüstada garbin bazı roman ve elvahini andırır-

[1] Luğazıkabes haâiyesi

[2] Mısırdaki bulunan Ebulhevl Mısır ve Yunan hayallerine göre gayipten haber verir imiş, eski rumuziden Harut, Marut, Zuhre kabilinden olacak. Türkçede âfet bu kabilden olmalı.

yor, buesere şarkta taklit olunmamıştır, çünkü mahiyeti ahlâki tettebbuu icap etmiyor. Bundan naşi te'sirinden ziyade Yunanî olan menşeyini zikretmek dâha muvafıktır.

Luğuzikabeste mevzubahes olan asıl dava hayır ve şer mes'elesidir. Bununla beraber muhavere hayır ve şerri açık bir surette tayin etmiyor.

Kabes bilmecesinin Lâtince hemen onbeş tercemesi vardır[3]. (1280) tarihinde bu eser Ali Suavi efendi tarafından Türkçeye terceme olunarak (1283) Ramazanında ruznamede tab olunmuştur. Kabes bilmecesi Madrit kütüphanesinde ele geçerek (1324)de Ali Suavi efendinin haşiyesi ile beraber Mısırdaki Türk matbaasında tabolunmuştur.

7 — Mecmua - Bu eser Ebu Ali Miskeveyhin eserleri arasında zikrolunan mecmua ayrı bir eser değildir, birtakım eserlerden müteşekkildir. Baron Karadövonun bildirdiği mecmua zikrolunan Edebülarabivelfürs, Cavidanı hıret, luğuzikabes veya levhai kabestir. Sivanulgikme mecmuayı edebiyata ait eserleri arasında zikrolunacak "Ünsulferit" ile Cavidanı hıret ve saire gösteriyor.

8 — Elsiyase - Ebu Ali Miskeveyhin eserleri miyanında gösterilen "Elsiyase" risalesi hakkında hiç bir kayda tesadüf edemedim.

II — Tıp kitapları :

Ebu Ali Miskeveyhin tıbbıa ait kaleme aldığı risaleler ahlâka ait eserler kadar ehemiyetli değildir, müşarünileyh tıp tarihinde değil felsefe, hususiyle felsefeyi amelîye tarihinde mümtaz bir şahsiyettir, bununla beraber me'hazlerimize göre bildiğimiz eserlerini yazmakla ıktifa edeceğiz.

1 — Eledviyetülmüfrede — Eledviyetülmüfrede Calinos tarafından onbir makale üzre yazılmış, ilk islâm feylesofu Yakubibin İshakilkindî tarafından nazarı tetkikten geçirilmiş idi. İbnülkıftînin eserleri meyanında gösterdiği bu eser mühim bir eser olacak.

[3] Lügazi Kabes haşiyesi

2 — Kitabüleşribe — isminin delalinden anlaşılacağı üzere içilecek şeyler hakkında yazılmış olacak.

3 — Kitabültabih — türlü türlü yemeklerden bahseder, tabahat usulünü gösterir mükemmel bir eserdir.

III — Edebiyat kitapları :

Ebu Ali Miskeveyhin edebiyata dair kaleme aldığı risaleler kıymetli risalelerdir. Ebu Ali ahlakta yüksek bir mevki ihraz ettiği gibi edebiyatta da mümtaz bir mevki ihraz etmiştir.

1 — Ünsülferit — Ufak hikâyeleri, lâtif faideleri hikem ve emsali cami bir eserdir. İbnulkiftînin beyanına göre bu bapta te'lif olunan eserlerin en güzelidir. Yakuti Hamevînin beyanına nazaren baplara ayrılmamıştır.

2 — Elmüstevfa — Muhtelif şiirleri ve şiirlerin en iyilerini seçmiştir.

3 — Kasideler — Ebu Ali Miskeveyh iyi münşi olduğu gibi iyide şairdir; güzel kasideleri vardır, edilr feylesof Sofî, Ebu Hayyanı tevhidînin tabiri vaçile elfazı düzgündür.

قل للعميد عميد الملك والادب — اسعد ببيديك عبدالفرس والادب

Matlalı bir kasidede Abdülmeliki, kurban bayramı ile mihricanın bir güne gelmesinden naşi Arap ve Fûrs bayramlarıyla tebrik ediyor, bu münasebetle ömrün en kötü çağı olan kocalık, bunaklık sıkıntılarından şikâyet eyleyor.

Ebu Ali Miskevehin, veziri hakim İbnülamit hakkında da methiyeleri vardır; halbuki Ebu Hayyan İbnülamidi fena bir surette hiciv etmiş idi.

Ebu Hayyanı tevhidî tarafından (Elhevamil) namı altında bir takım mes'eleler sorulmuş, edibimiz tarafından (Elşevamil) ile karşılanmıştı.(1)

Zamanın en meşhur edibi Bediülzamani Hemedanî ile aralarında samimî mehabbet var idi. Nasıl ise bazı gammazlar Ebu Ali Miskevehe bir takım sözler naklederler, Bediülzaman bunu

(1) (Elhevamil) başı boş gezen develer, (Elşevamil) elbisesine bürünen kimseler demek olduğuna göre Ebu Hayyan darmadığınik şeyler sormuş, Ebu Ali derli toplu cevap vermiş olacak. Bunları bir yerde göremedim.

haber alınca hemen islubu âli ile bir özürname kaleme alır, Ebu Ali Miskeveyhe takdim eder; Ebu Ali Miskeveyhe o üslupla yazdığı cevapnamesini Bediülzamane gönderir. Gerek özürnamenin gerek cevapnamenin her ikisinde Yakutu Hamevî (Mucemülüdeba) sında zikrediyor.

IV — Tarihe ait kitabı :

Ebu Alinin tarihe ait yazdığı kitabı (Tecaribül ümem) namındaki kitrbıdır. Ebu Ali Miskeveyhi en yüksek müverrih yapan, işte bu muazzam eseridir.

Tecaribülümem Adudütdevlenin vefatı olan(372)tarihine kadar yazılmış bir tarihi siyasîdir, bir tarihi felsefidir. İslâm müverrihleri, siyerümağazi, tarihi fütuh, tabakat ve Mucemat, tarihi siyasî tarihi medayin. eyyamı (vekayii mühimme)Arap, Menakip, tarihi evail gibi şubelere ayırarak tarih yazmışlar idi. İbni Cerirüttaberînin (310) tarihi kebirî, İbni Hurdazbe (300 hududu) nin tarihi, Mes'udînin (341) ahbarülzaman ile mürucülzehebi, Hamzetülüsfa hanînin (353) senesinde yazdığı tarih, Ebu Cafer Mnhemmedihin, Habibülnehvînin (245) tarih hülefası, Ebu Hanife dineverî (282) nin Ahbarültıvali, Ebu Bekir Mnhemmedilsavlînin Abbasîye tarihi, İbni kuteybenin (Elsiyase velimamesi) dolâbî (311) nin ahbarı hülefası, ibni Tahirilmakdesinin (356) tarihinde yazdığı (Elbet'ü veltarih) i (tecaribülümem) den evvel yazılan umumî ve hususî ve ya siyasî tarihlerdir. Ricali intikat ve ya cerh ve tadile gelince en evvel muhaddisin ricali hadis hakkıdda yazı yazmışlardır. Bu bapta ilk yazan Yahya bni Saidülkattan (198), ikinciside Şakirdi Yahyabin Mein (333), Ahmedî bni Hanbel (244) dir. Ricali tarih hakkında ilk intikat fikrini takip eden müverrihi hakim EBU Ali Miskeveyhdır. Ebu Ali tarihi hayatta tetkik etmiş tecribe, hazim ve ihtiyat ne iktiza ederse hiç birini boşlâmamış vekayi ve şüunattan ibret almıştır. Ebu Ali Miskeveyh hırrafat ve esatire karşı nefret besleyor, muhakemesinde isabet gösteriyor. Ebu Ali nin üslubi münekkah olmakla beraber iktiza edince tafsilâ-tada girişiyor. tafsilat arasında felsefî fikrini, eşhasın halâtı

rühîyesiyle pek güzel surette mezcediyor, asrın ahlâkını siyasî eşhasın vaz'iyetlerini pek güzel tasvir eyleyor. [1]

Ebu Ali Miskeveyh koyu bir milliyetperver olmağla İran tarihinde, Ali büveye büyük bir parça ayırmıştır. Tecaribülümem Ebu Ali Miskevyhi metin bir ruh sahibi gösteriyor.

(Tearibülümem) M. Döküca tarafından altı ciltte Lâydında 1869 ve 1872 de tabolunmuştur. Üç ciltte de Mısırdaki basılmıştır. Aya-sofya kütüphanesinde yazma nüshası 311-317 nümerolarda altı cilt olmak üzere mukayyettir. İngilizceyede muhtasar surette naklolunmuş vo bu muhtasarı aslile beraber Gebb Memorial Serisi neşriyatı arasında basılmıştır. Tearibülümeme evvelâ Mustazhîrîn veziri olup (418) de vefat eden Ebu Sücâi Mehmedi bni Elhüseyin, sonra Abdülmelikilhemedanî taraflarından birer zeyil yazılmıştır, Ebu Şüca'ın zeyli Mısırdaki aslile beraber basılmıştır. Ebulfadıl Mehmedilbeyhekânin (Meşaribültecaribi) Tearibülümeme zeyil hükmündedir.

V— Miskeveyhin (Elcami) ile (Fevzülneecat) namlarında iki eseri daha zikr olunuyor isede bu bapta malumat edinemedim.

2 — Felsefî akideleri

Ebu Ali Miskeveyh (İhvanı Safa) yı takip eden bir hakim olmağla (İhvanı Sefa) gibi mantika hizmet etmiyor, (İhvanı Sefa) mantika dair hayli eserler yazdıkları halde Ebu Ali nin bir haşiyeye talikattan başka bir şey yazdığını bilmeyoruz. Ebu Ali Miskeveyh İhvanı Safa gibi felsefei ahlâkîye neşreder, tekâmül nazerîyesini ortaya sürer, âlemde bir tertip gözedir, âlemi kebir ve sağır nazerîyesine reyaç verir, tertibi ulumda riyazîyatı mantika, mantıkı tabiiyata takdim eder, mabadettabieyi üç mühim baba ayırır, şeriatıda, hikmetide elden bırakmaz.

Bu cihetleri izah edelim.

1 — İlk islâm ahlâkçı feylesofları olan İhvanı Safa ahlâkı tasavvufa bağlamışlar idi. felsefeden pek kolaylıkla tasavvufa

[1] Tearibülümem - ahbarı hükema

geçiyorlar idi. İbni Sina felsefesinde tasavvuf bir tekmile olarak görüldüğü halde İhvanı Safa felsefesinde her lahzede hatıra getirilir idi.

Ebu Ali Miskeveyhin ahlâkı ise yorım hatsî, yarım tesribîdir. Yarısı bâtinî bir keşfe, yarısı ise tecrübe ve müşahedeye mustenittir. Âlimâne olmaktan ziyade âmiyânedir, mutavassıttır,

Ebu Ali biraz mütereddittir, fıkralar ve hikâyeler ile lâedriliğe meyl gösterir.

Ebu Alt bütün ahlakçılar gibi tehzibi ahlâki her ilmin başına geçiriyor, tehzibi ahlâktan sonra riyaziyat ve ya mantığın gelmesi husnusunda vukubulan ihtilâfta Ebu Ali Miskeveyh riyaziyatı mantıka takdım ediyor, böylece riyaziyat sayesinde hasıl olacak meleke ile nefiste istikamet ve metanet hasıl oluyor. [2]

Ebu Ali Miskeveyhden sonra gelen ahlakcılârin en büyük payesini ihraz eden Ebu Hâmidi Gazalî ise tasavvufa temayül ile beraber zühte infikâki kabil olmayacak surette bağı ahlâki ruhaniye talim ediyor, Nasiri Tûsî ise felâsife tarzında yazıyor, tam manasiyle ahlâki felsefiye meydana koyuyor.

2 — Ebu Ali Miskeveyh İhvanı Safanın ardından tekâmül nazerîyesinden bahsediyor; islam mütefekkirlerinin Miskeveyhle de dahili olduğu halde tekâmül nazerîyesi hakkında fikirlerini topluca Edebiyat Fakültesi mecmuasında (çilt 16, sayı 4, sahife 531) de yazdığından burada ayrıca beyana lüzüm görmeyorum.

3 — Ebu Ali Miskeveyh İhvanı Safa gibi âlamda bir tertip gözediyor, Neveflâtunilerden müteessir oluyor, ihvanı safâ âlemde dokuz mertebe buldukları halde Miskeveyh dokuz mertebeyi beşe indiriyor :

I — Bari taalâ — varlık baride zatî, bütün eşyada arezîdir eşya barinin varlığından varlığa nail olmuştur. Eser müessire müsavi olamayacağından eşya nakis, bari tam ve kâmindir. Miskeveyh vahdeti vücudu böyle anlıyor.

II — Aklı evvel — Bari taaladan ilk zuhur eden, vasıtasız varlığa nail olan mevcut Aklı evveldir. Ona (Aklı faâl - işlek us) de denir, Aklı faâl-ebedî olarak bakidir, bir hal üzre sâbittir, aslâ

müteğayyir olmaz, çünkü feyzi kendisine ebediyyen muttasıldır. Akılı faâl mabaadına göre tammelvücut, Bariye göre nakiselvücuttur.

III — Nefis — Hefis Akıl vasıtasıyla Bariden var olmuştur.

Nefis akla göre nakisülvücuttur, bundan naşi akla benzetmek için harekete muhtaçtır.

IV — Felek—Felek Nefis vasıtasıyla var olmağla nefse göre nakisülvücuttur buna mebni buda harekete muhtaç olmuştur. Feleğin hareketi, hareketi devrîyedir.

V — Tabiiyat—Ecsamı tabiiye felek ve cüzleri ve yıldızları vasıtası ile var olmuştur, bundan dolayı pek zayıftır, bâki değildir, bir halde sabit değildir, varlığa tekevvün tariki ile, hareket ve zaman iledir. İşte bütün mevcudat ancak Allah ile, oldukları hali bulmuştur. Allahın feyiz veren vücudu, sari olan kuvveti bütün nizamı âlemi muhâfaza ediyor, Allahın mahza cudi ile olan şu feyzi insak eder diye tevehhüm etmek bir anda âlemi yok eder.

4 — Ebu Ali Miskeveyh âlemi kebir ve sağır nazariyesine revaç veriyor. İnsan küçük bir âlem olmağla büvük âlemde neler var ise hepsininde bu küçük âlemde bir naziri bulunduğunu iddia ediyor. Göya insan hepsinden te'lif olunmuş, hepsinden ihtisar edilmiştir. Şu kadar ki bunların bazısı açık, bazısı kapalıdır; ezancümle insanın damarındaki kan, hava, balgam, su, ağız ve göz, pınar ve ırmak; damarlar, dereler, kanallar; kıllar, nebat ve hayyan v.s. hükmündedir. Bu bahsı Elfevzülâşğarın üçüncü babında nübüvete bir zemin olmak üzere uzun uzadıya izah ediyor.

5— Ebu Ali Miskeveyh feylesof adını kolay kolay kimseye vermeyor, feylesof riyaziyattan başlayarak burada melekeedindikten sonra felsefe âleti olan mantığı, mantıktan sonra tabiiyatı; daha sonra mabadettabiayi elde eder. Bu son gayeye varır, hepsinde meleke edinirse iste o vakıt bu adı alabilir, yoksa hangi bir ilimde kalırsa o ilim sahibi olur; meselâ mühendis, müneccim, tabip, mantıkçı adlarını alır, kendisinde felsefe aksamının hepsini toplayup son gayesine varmadıkça feylesof adını alâmaz.

Ebu Ali Miskeveyh feylesofu âlimi kül biliyor, herâlimin fevkinde tutuyor.

Ebu Alinin ulûm tertibi İhvani Safanın ulûm tertibinden başka değildir, feylesofa verdiği yüksek mevki hususunda zati itibariyle İhvani Safadan ayrı ğitmeyor.

6 — Ebu Ali Miskeveyh ilahiyat, ruhiyat, nübüvvet mes'e-
lelerini Elfevzûlasğarda veçiz bir surette izah ediyor.

1 — **İlahîyyat** — A — Bilęi nazarıyesi — Ebu Ali Miskeveyh hem hissi, hem akli, bilęi çığırı olarak kabul ediyor. Mahsusat hayvande müsterektir, makûlât insana mahsustur řu kadar ki akli idrakı hissi şaibe sinden kurtarmak için ancak uzun uzadıya riyazete ihtiyaç vardır. Çünkü his insanın ilk tekevvinünden itibaren daima beraberdir. histen istifade ettiğimiz suretler havasse tâbi olan evham vasıtasıyla nüfusumuze yerleşmiştir. Ne vakıt ki makulât-
tan birini idrak etmek üzere ona nazar etmek ister isek evhamımızdaki hissi suretler karşumuza çıkar, çünkü o suretler ile ülfetimiz vardır, o suretler bize ğalebe etmiştir artık yakamızı bırakmaz. İşte bundan naşi biz akli, nefsi natıkayı ve sair maddî olmayan mevcutları idrak etmek ister isek ülfet ve itiyadımız veçhile ahvali cismanîye ve yahut süveri tabiiye olmak üzere tasavvur ve tevhhüm ederiz. Aklin icap ettiğini hemen itiraf edemiyecek bir hale geliriz. İşte bu hususlar tekevvinümüzden itibaren his ile ülfetimizden, histen müteessir olduğumuzdan ileri gelir. / Fakat riyazetlerle idman hasıl eder, akıl ğözümüzü açacak şeyler ile oğraşır, makûlat ile ülfet etmek için nazarımızı daima makûlat tarafına açar, elden geldiği mertebe histen kesilir isek artık bize makûlatın şerefi, mahsusata olan meziyyeti zahir olur. Muhakkak bir şey yanında yaldızlı bir şey ne ise akıl yanında da his odur. Filvaki bütün havas bizi aldatmaksızın mahsusatı idrak eder, fakat bu mahsusat değişir. akar ğider bir halde bile kalmaz. çünkü bunlar heyulâ sahibi olmağla pek az, pek çok, pek sert, pek zaif olmak suretiyle mütefavit olur. türlü türlü hareketler ile bözülür, netekim ğöz bir şeyi bir hal üzere idrak ederse ikinci halde heyulânın hareket ve tebeddülü ile başka bir hal olur. makûlât ise daima sabittir, müteharrik

değildir, hiç bir suretle bozulmaz. Bundan naşi Eflâtun his âlemine (âlemi Sofestaî) yani yaldızlı âlem demiş idi. Âlimlerin makulâta ehemmiyet vermesi işte bundan naşidir. Artık sahih makulâtı ğalata düşüren havastan me'huz olan evham sûtünden nefsimizi keseceğiz. Bu ise pek güç bir şeydir. Çünkü alışkınlıktan ayrılıştır, ammenin bir çok nazarlarına ayrı bir halde bulunuştur. Bunun bilgisi güç, yapması daha güçtür. Göya insan eski varlığını bırakarak yeniden var oluyor. Fakat lezzetin semeresi aslâ kesilmez, sonu pek âlâdır. Görülüyor ki

Ebu Ali bilgi nazariyesinde histen ziyade akıl yolunu tutuyor. Aristodan ziyade Eflâtuna yaklaşıyor.

B — Sanii isbat — Ebu Ali Miskeveyh sanii isbat hususunu hem en güç, îtiyadımızdan en uzak; hem en açık buluyor; bir veçhile açık bir veçhile kapalı görüyor. açık olması zatında nur olmasından, kapalı olması ise aklımızın zaif, yorğon olmasından ileri geliyor. Şöyle birmisali hakimden naklediyor: (Güneşe bakınca güzümüze nasıl yorğunluk gelirse akılda Hakkı evvele bakınca öylece ona yorğunluk gelir). Türk feylesofu Farabî ile Horasan feylesofu Amirî daha evvel bu vadide sözler söylemişler idi. Fakat Miskeveyh bu sözlerin temelini hakimin sözünde buluyor. bu halde bu soz Farabîden evvel söylemiş oluyor. hakim Aristo olacak.

Ebu Ali bu güçlüğü şöyle kaldırıyor: Hikmet oğulları bu yola düşünce riyaziyat ile oğraştılar, ta ki mahluk halikini göre bilecek kadar hakimler Hakkı evveli göre bildiler. Hak ancak tetriç ve riyazet tariki ile buluna bilir. Bu yolun güçlüğüne sebep şudur ki insan mevcudatın sonudur, terkipler insanda nihayet bulur, akla karşı maddî perdeler, heyulâî örtüler çoğalır. Artık akıl basit manayı kavrayamaz, çünkü ilk basitler vahdetten kesret ve ihtilâta doğru iniyor, insan mertebesine kadar böyle devam ediyor, insan mevcudatın sonu olunca hatti zatında ilk olanlar insan yanında son olmuş oluyor, ilahiyat pek uzakta kalıyor. Artık bize en yakın olan tabiiyattan başlayarak burada meleke hasil ettikten sonra yavaş yavaş ondan sonra gelen mabadettabiaye çıkmak uzun uzadıya idman peyda

etmek, daima sabır ve sebat göstererek felsefenin nihayete varmak için başka bir yol yoktur. Netekim Eflatun hakikete ermek için yolda çekilecek sıkıntılara karşı sabru sebat tavsiye ediyor.

Ebu Ali Meskeviyenin lâedriliğe meylini işte buradaki sözünden çıkarılıyor.

C — Ebu Ali Miskeveyh ilk hakimlerin Saniî ve ya beşerin anlaya bildikleri cut, kudret, hikmet sıfatlarından birini inkâr ettikleri hikâye olunmadığını beyan ediyor; Miskeveyh bu mes'elede Firriyosa uyararak hakka tabi olmayanları anmıyor, Zimikratis, Epikür gibi maddî hakimler kadro harici kalıyor. Miskeveyh, zikrettiği üç sıfatı muasırı İbnilheysem gibi Aristonun mabadettabiasından çıkarıyor. Laypniç sıfatı ahlakîye olmak üzere bu üç sıfatı kabul ediyor.

Miskeveyh Saniin bulunabilceğini isbat mekâmında evvel emirde zikrettiği şeyler ile insanın riyazet etmesini tavsiye ediyor. Riyazetten sonra akla sarılıp onunla beraber yürür ise hissi, hisse tabi olan evhamı atacağını; aklın insanı, hakimlerin gidip durdukları yere kadar götürceğini, hakimlerin görüp Peygamberlerin davet ettiği şeyi görebileceğini anlıyor. Miskeveyh hakimler ile Peygamberlerin tevhit ile, adil ahkâmını iltizam etmek ile, siyaseti ilâhîyeyi zamana, hâle göre yürütmek ile memur olduklarını ilâve ediyor. «Hakimler ile Peygamberler insanın havassını edep ve fehim yoluna çevirirler. Tabipler nasıl beden tabibi ise, Peygamberlerde öyle nufus tabipleridir. Tabipler hastalara nasıl ilâç verirler ise Peygamberlerde cehalet hastalığını tedavi ederler.», «Bir çok hastaların ilâçları zoraki kabul ettikleri gibi bir takım nazar ehli, nefislerini his ahkâmından kesmeği ağır bulurlar, mücerret akıllarla hakim emrettiği, Peygamberin davet eylediği şeyi kabul etmeği pek güç görürler, bhusus buna galebe hevesi, riyaset arzusu münzam olur ise lezzete nail olmağla beraber işin kolayını ararlar.» Miskevey bu beyandan sonra bu halin muhalefet ve iftirakı hatta adavet ve muharebeyi bile mucip olacağını, burhanın, lâyikile nazar edeni tevhide, bütün eşyayı ibadaeden ilk ve tek Sania doğru naçar olarak çekip götürceğini izah ediyor. Mis-

keveyh bu bapta İhvanı Safa ile beraber gidiyor, yalnız İhvanı Safa hakikatı bulmak için tasfiyeyi şart ediyorlar, Miskeveyh de mahiyet itibarile farkı olmasın riyazeti, sabır ve sebatı şart ediyor. ۱

D — Miskeveyh Sani isbat hususunda hareket deliline itimat ediyor, onu daha zahir, daha lâyük bir delil buluyor; «Cismi tabiînin kendisine mahsus hareketi vardır ki onu tamamına, ona uygun ne ise ona doğru kılmıdadır., her müteharrik tamamına şevk ile hareket eder... Her müteharrik kendinden başka olan bir müherrik tarafından harekete getirilir, bütün eşyanın Müherriki, müheriki evvel ise gayri müteharriktir; yoksa Müherriki evvel olamaz.»

Miskeveyh Sani isbat hususunda diğer feylesoflar gibi imkâni âlem delilini umde kılmıyor.

Hareket delili en evvel Eneksağores da görülüyor, Eflâtun ve Aristoda hareket delilini almışlar dir.

H — Miskeveyh Saniin birliğini isbat hususunda diğer felâsifeden ayrılmıyor, bu hususu Firiryostan naklediyor : fâiller birden ziyade olsa her halde bir mabihiliştirak (cevher, cins) birde mabihilimtiyazdan (fasil) mürekkep olur. terkip ise bir eserdir bir fâile muhtaktır, nihayetsiz olmamak için bir tek fâile muhtaç olur.

V — Miskeveyh Sani felasife, mütekelliminin ekseriyeti veçhile cisimden tenzih ediyor, « Cisme kesret, terkip, hareket ariz olacağından hiç biri Vahidi evvele itlâk olunamaz, kesret vahdete zıttır, terkip eserdir, fâile, harekette müherrike muhtaç olur.

Z — Vücut Mübdii evvel için zati olunca Mübdii evvelin Vacibülvücut ve ezeli olması zarurî oluyor, Mübdii evvel bizzat tek, her maddeden beri, her kesretten halidir. hiç bir benzeri yoktur. Şu kadar ki ona bir vasıf, bir işaret lazımgelir. Artık alışılan, mübdeatta ki sıfatlar âriyet olarak alınır, en güzeli itlâk olunur, iki karşuluklu lafizlardan en güzelini ihtiyar etmek vacip olur. Bu halde Sania ancak şer'an itlâk olunan, ümmet arasında mütearef olan, âdet üzere cereyaneden isimler itlâk olu-

nur. Miskeveyh hiç bir ferдин Sani ilmen ihata edemeyeceğini ortaya sürüyor. Çünkü insanın mevcudattan tanıdığı hiç bir şey değildir, belki bütün eşyanın mübdiidir. İşte buna mebni vacibe icap tariki ile, doğrudan doğruya burhan irat olunamıyor, belki selp tarikiyle, dolayısıyla delil getirilebiliyor, doğrudan doğruya getirilen burhanlar, isbat olunacak şey için zatî ve evvelî olan bir mukaddimeye muhtaçtır ki o mukaddimenin varlığıyla o şey var, yokluğuyla o şey yok olur. Cenabıhak ise mevcudatın evveli olmağla onda mukaddimedede bulunacak asla evvel bir şey yoktur, Tanrı ahât olmağla mukaddimedede bulunacak bir şeyde bulunmadığı gibi onun ne zatî ne gayri zatî vasfı da bulunamaz, artık ona nasıl olurda doğrudan doğruya burhan irat olunabilir. Fakat ona dolayısıyla burhan getirilir: «Cisim değildir, müteharrik değildir, sonradan olma değildir, mürekkep mütekessir değildir, bu âlemin vahide dayanmayacak esbabı olmaması mümkün değildir, denir; nas mevcut ibareye muhtaç olduğundan naşi istilâhlar konmuştur, yoksa Cenabıhak hepsine temamiyle mübayindir, onlar ile hiç bir iştiraki yoktur, buna mebni ona işarette, onun evsafını tayinde selp yoluna gitmeğ mecbur oluyoruz: « O , öyle değildir; O, öyledir, amma böyle değildir, netekim o akıl değildir, o âlimdir amma âlimler gibi değildir.»

Miskeveyh esma ve sıfatı ilahiyeyi zatına göre böyle izahediyor.

H — Miskeveyhe Calinos ile Iskenderi Efrudisî arasında ceryaneden munazarada İskender Efrudisî ile beraber yürüyerrk «Cenabıhak bütün eşyayı bir şeydeu olmaksızın ibdâ ediyor» davasını iltizam ediyor: mütekevvin olan eşya ancak suretlerini değiştirir; suretin mevzuu olan cirim aslâ değişmez, cirim suretini değiştirdi mi ilk suret vücuttan ademe, ikinci suret ademden vücuda gelir. Artık bütün arazlar bütün keyfiyetler bir şeyden olmaksızın hadis olur, ibdâ ancak yoktan var olan bir şeyde sahih olur, netekim hayvan hayvan olmayan bir damla sudan, bir damla su kandan, kan gıdadan, gıda nebattan, nebat anasırdan, anasır besaitten, besait heyulaile suretten olur.

Heyulaile suret mevcudatın evvelidir, birinin diğerinden hâli olması sahih olamaz, her ikisi mevcut bir şeye münhal olmaz belki ademe münhal olur, artık heyulâ ile suret bir şeyden olmaksızın var olur.

II Ruhîyat: 1 — Nefsin varlığı. ve bilğsi — Miskeveyh nefsin mahiyeti hakkında Aristo şarihi Savmastıyosu umde ediniyor, islâm feylesosflarından ayrılmıyor: nefis basit bir cevherdir, cisim ve araz değildir. Nefis mahsus ve makulü yani maddesiz mevcudu idrak eder, mahsusları idrak edeceği zaman zatından dışarı çıkar, göya kendinde olmayan bir şeyi matlubuna götürecektir bir âleti arar vaz'iyette bulunur, âleti dürüst bulur ise ne âlâ, haricî şeyleri idrak eder, o şeylerin sureti yanında, vahminde hasıl olur. Âleti dürüst bulunmaz ise meselâ kör olursa renkleri idrak mümkün olmaz, artık renkler yanında, vehminde hasıl olamaz. Makulleri mahsusları idrak ettiği gibi idrak etmez, bütün mahsusları kendisinden uzaklaştırır, bütün hasseleri tatil etmeğe çalışır, kendisine döner munbasit olur, göya yanında olan bir şeyi arar vaz'iyette bulunur. Mahsusların suretlerini havi olan vehim arızalarından hali olması, inbisattaki kuvveti hasebile araştırdığı manayı idrak eder. Çünkü mahsuslar nefsi zatına döndürmeğe, hazinesinde bulunana bakmasına engel olur. Akilda bütün eşya hazır olmağla nefis böyle yapınca tamamına doğru hareket etmiş olur. Temamı ise ulum ile kemal bulması, akıl ile birleşmesidir.

2 — Nefsin bekası — Miskeveyhe nefsin bekası hususunda yine felâsifeden ayrılmıyor. Nefis diridir. zihyattır, bakidir, ölümü, fenayı aslâ kabul etmez, yalnız nefsi gazebiye, nefsi şehvaniye, kuvvei zakire ve mütehayyile gibi nefsin cüzleri insanın ölmesi ile fani olur. nefis bedeni bir reisin cemaatı kullandığı gibi kullanır.

Miskeveyh nefsin bekası hakkında Eflâatunun itimat ettiği üç delile yani nefis bulunduğu her şeye hayat verir Fesada öğrayan her şey kendisininide bulunan redaetten naşidir. Nefis

bizzat müteharriktir» delillerini izah ediyor. O halde hayat nesin cevferi oluyor, kendisinden ayrılmıyor Nefiste redaet olmamagla nefis fesade ogramıyor.Hareketı zati olonca nefis fani olmuyor.

3 — Müsül ve Büzur «Farabî, umumî kanaata muhalif olarak Eflâtunun (müsül)ini Aristonun Esolocyasındaki suveri ruhanîyesi ile birleştirms idi. Fakat Esolocyanın Aristonun eseri olmass pek ziyade şzpheli olmağla matlup sabit olamayro idi. Miskeveyde bu yola gidiyor, Aristonun (büzur)u ile Eflâtunun (müsül)ini bir şey gösteriyor ki herhalde Farabînin isbatından bam başkadır. Miskeveyhin nefsin mahiyeti ve hayatı hakkındaki faslında Eflâtundan naklen izahına göre nefis zatını tahrik etmekle cevheri harekeden, kareketi devriyeden ibarettir, hareketi devriye mekânı olmadığından hiç bir ân kedisinden halı olamaz. İşte bu hareket nefsin hayatıdır. Hayat nefsin zatısidir. Nefsin iki cihete hareketi vardır. Akıl, heyyulâ akıl cihetine doğru hareket edince ondan nur alır, faide görür. heyyulâ cihetine doğru hareket edince ona nur verir, faide verir. Nefsin iki hareketi hareketin kendisi itibarile bir, cihetleri itibariyle ikidir. İşte bu harekeye hakim (Aristo) Barinin bezri (tohum)u diyor, Eflâtunun (müsül)i de bundan ibarettir. Kısası bizim hareketimiz feleğin hareketinden, feleğin hareketi nefsin hareketinden müstefattır nefsin hareketi devridir hareket nefsin hayatıdır, buna kelime, misal, bezir denir. Anlaşıyor ki Miskeveyhe Eflâtunun (misal) ile Aristonun. (bezir)ı İslam felsefesindeki hususiyile mütesavvife arasındaki kelimeyi derin bir bakışla hep bir şey görüyor. suveri ruhanıyeyi kale almıyor.

4 — Saadet ve şekavet - Ebu Ali Miskeveyhe saadet ve şekavetide Eflâtundan müstefit olarak izah ediyor: nefsin kemal haline saadet, noksan haline şekavet diyor, nefsin kendisini tahrik eden zatına yani akla hareketi onu saadetine, bekai lâyıki-na götürüyor; ecram heyulânın kemali için alati tabiiyeye hareketi onu indiriyor, zatından çıkarıyor. Evvelkiler bu iki cihete uluv ve süfül demişleridi. Şeriat bu manayı yemin ve şimal (sağ ve sol) ile ifade ediyor. Nefis akla doğru hareket ederse onunla birleşir, zatına girer. Bari tarafayne döner.

Alâti tabiiyeye doğru hareketinde çoğalır, zatından çıkar, şekavet etrafını kaplâr, buna mebni Eflâtun « felsefe iradi ölümü adet edinmektir » demiştir; çünkü ona göre ölümden iki dirimde iki türdür. Nefsi natıkanın akla doğru hareketi tabîî dirim heyulâ tarafına doğru hareketi iradî dirimdir; bu iki dirimin karşılığı da iki türlü ölümdür. Eflâtun bundan naşi « irade ile öl ki tabiat ile dirilsin » demiş idi. Bu söz pek kısadır, fakat manası pek çoktur « artık Barinin basiretini aştuğu kimse- nin azmini Bariye yaklaşmakla saadetine ve hayatı ebediyesine sevketmesi; nefsinin Bariden uzaklaşmakla betbaht eden, öldüren dünya ve devaisine meyleden meneylemesi lâzımdır. »

Miskaveyh bununla isanın dünya işlerinden bütün bütün vazgeçmesini tavsiye etmiyor, insan bittabi medenî olmakla âlemin mevzuunu buna muhalif görüyor, şöyle bir vasiyetlerde bulunuyor: « insan bittabi medenîdir, yanı bakasından muavenete muhtaçtır. İnsan teavun sayesinde eyi bir hayat sürer, insan tek başına yaşayan hayvan gibi yaratılmıştır. Teavun muktazayı adalettir, Perhizkârlık, kisbi haram kılmak yolunu tutan kimse zulüm işlemeğe mecbur olur; çünkü o başkasından muavenet görecektir, fakat kendisi ona muavenet edemeyecek, bu ise zulumdur... herkese adalet şartına göre muaveneti bezletmek vacip olur... Mertebe ve şeref nisbetinde dünyaya elsunmak gerektir. İnsana, kendisinin olmayan bir şeyi istememek, kendisinin olan bir şeyde ihmal etmemek; dininan vazifelerini yerine gitirmek, güzel huylar ile huylanmak eyi gidiş ile gitmek yaraşır. Hakkı itikad ettikten sonra hak için amel etmek saadet yolu, necat yoludur; dünya ve ahirete umduğuna bu yolda gitmek ile nail olur.

Ebu Ali Miskeveyh saadet yollarını da izah ediyor « alelîtlâk saadet hikmet ile ele geçer, hikmeti amelîye ile eyi huy sadir olarak bir meleke elde edilebilir. Peygamberlerde onun için gönderilmemiştir. İnsan hikmeti nazariye ve amelîyeyi istikmal ederse hem hakim ve feylesof adını alır, hem saadeti tammeye nail olur.

III Meat — Ebu Ali Miskeveyhe meat mes'elesinde diğer feylesoflardan ayrılmıyor, ancak nefsin saadete nail olacağını,

müdafaâ ediyor, feylesoflar gibi halanın imtînaına kail oluyor, eflâkin dağılmasını mümkün görmeyor, rumuz ve emsalden bahsediyor, lezzeti cismsnîyeyi hakikî lezzet tanımıyor, buna muhalif olanları avam sayıyor, meadi felsefenin sonları saymakla avamın bunu mütehakkik olarak bilmeyeceğini iddia ediyor, bunları basiret sahibi tanımıyor.

Ebu Ali Miskeveyhe ilmi kelâmı fûnunu nazariyenin âlâsından yapan Ebu Bekir ilbakıllanınin mûasırı olmağla meat bahsinde mütekellimini temsil eden baş mütekellime ta'n etmiş oluyor.

1 — Nübüvyet - Peygamberlik - Ebu Ali Miskeveyh nübüvyet bahsine tekâmül nazariyesinden başlıyor, mevcudat arasındaki meratibi zikrederek kendisinde nefsin hareketi eseri görünen nebattan başlayarak insaniyet ufkunun nihayetine geliyor, buda nübüvyet mertebesi oluyor, insanın beş hassası hissi müstereke, oradan mafevkine yükseliyor, beş hassanın eserleri nefis kuvvetlerinden kuvvei mütahayyileye oradan kuvvei hafızaya geliyor, burada insana mahsus kuvvei fikriye vardırki o vasıta ile insan akıl tarafına döner, insan hassalarından müstefit olduğu şeysayesinde sa'yini bu kuvvete kadar çıkarınca onun sebeplerini, ilk mebdelerini talep hususunda hareket eder durur, bu halde akıl ona hakikatlarını verir, orada surati insanîye tekemmül eder, nefsi eşyanın hakayıkın tasavvureder, bu hakayık kevnufesada, müddet ve zamana tâbi değildir, ebedidir, çünkü basittir, mebde'dir, burada mâzi, müstakbal yoktur. insan bu mertebeye irer ise insan olmaz, belki meleki kerim olur işte bu kuvvetin ittisali, vahi mümkün olabilir. Miskeveyh feylesof arkadaşları gibi nübüvveti kisbi biliyor.

2 — Vahi — «İnsan his kuvvetinden tahayyül kuvverine, tahayyül kuvvetinden fikir kuvvetine, fikir kuvvetinden akıldaki şeylerin hakayıkını idrake kadar yükselebilir, bu kuvvetlere ruhanî bir ittisal ile muttasıldır, nefis feyzine göre bu mertebeye çıkınca akıl kuvvei fikriyede, kuvvei fikriye kuvvei mütehayyilede, kuvvei mütehayyile histe müessir olur, insan umuru makulenin misallerini, eşyanın hakkayıkı esbabını, mebadisini

göya kendinden hariç olmak üzere görür, gözüle görmüş, kulâğı ile işitmiş gibi olur, netekim uyuyan kimse kuvvei mütehayyilede mahsus olan şeylerin misallerini görür, onu hariçten gördüğünü zanneder. Bazı kerre remz olarak görürde te'vil ve tabire muhtaç olur, bazı kerre aynı ile görür, te'vil ve tabire muhtaç olmaz, uyanık olan kimsede böyledir, kuvvei galibe onu müstağrak kılarca mahsusattan çeker alır, kendisi guya ondan gaybolmuş, kuvvei nütahayyilesinde yüksekten ona inmiş gibi müşahede eder, eşyanın hakayıkı da böyledir insan o rütbeye baliğ olunca hakayık ona iner, şu kadar ki hakayık inince kuvvei mütehayyileden naşi maddî bir boya ile boyanır, netekim umuru maddîye akla çıktığı zaman ondaki suretlerden soyunur, umuru akliyyede umuru mütehayyileye indiği zaman maddî suretler giyer; insan bu hali müşahede eder, bu umuru mülâhaza eylerse doğruluğunda şüphe etmez, onu kabul eder. çünkü bunları hareket ile cevelân ile talep etmiş idi, netekim reviyetile bulduğu şeydin doğruluğında şüphe etmez. bu rütbe gayet geniş bir rütbedir. Peyğamberlerin mertebeleri, dereceleri burada mütefavit olur, bazen onlara umur açık bir surette zahir olur, bazı kere bilâkis önünde bir perde bulunuyor gibi kapalı kalır. Peyğamberler, dinleyelerin kolayca anlaya bilmeleri, her tabakanın anlayacağı mertebeye göre sözlerini söyleye bilmeleri için remze, durubu emsale muhtaç olurlar, herkes kendi haline göre nasibini alır.»

Ebu Ali Miskeveyhe Razî Ebu Nasır Farabî gibi Peyğamberlerin sözlerini remze, hayale, mişale hamlediyor. Eshabinin bir yolda anlaya bildiklerini kabul etmiyor. Aliyyibin Ebu Tâlip ve o derecede olau eshabin Ebu Hüreyre ile, o tabakada olan eshabin telekkilerinin bir olmadığını yakinen bildiğini iddia ediyor. bunun gibi anlayışlı bir Arap ile kaba saba bedevî bir olamaz diyor.

3 — Ru'ya—Miskeveyeyh feylesof arkadaşları gibi ru'yaye kıymet veriyor, mütekellimler gibi ru'yaye hayali bütül demiyor. doğru ru'yayı nübuvvetten bir cüzü biliyor, ru'yai şöyle izah ediyor: nefis uyku halinde harekettten kesilmez, hasseler vasıtasıyla

hariçten bir şey alamayınca hasselerden istifade edüp zakire dediğimiz kuvvei hafızada sakladığı şeye müracaat eder. Çünkü bu kuvvet onun hazinesi hükmündedir, artık o şeyleri birer birer araştırır, ötesiüden berisinden girer, bazı kerre birini diğerine yapıştırır. Meselâ insanı uçar gibi görür, bu bâtil olan yapıştırmalara asılasız ru'ya derler. Fakat nefsi uyku halinde akıl tarafına hareket eder, havastan istifade ettiği şeyleri araştırmazsa atide birer, birer meydana gelecek eşyayı görür, eğer bu manadan nasibi çok ise aynı ile görür, tabire ihtiyaç kalmaz, yok nasibi az ise remz olarak görür, te'vil ve tabire muhtç olur, peygamberde bu hal mustemir olarak hem uyanık iken, hem uykuda iken vaki olur. Peygamber olmayanda ise uykuda bazı kerre vaki olur.

4 — Peygamber ile kâhin — Miskeveyh Peygamber ile kâhin arasındaki farkı gösteriyor, kâhinde herhalde yalancılık bulunacağını, bazen rast getirebileceğini anlatıyor.

5 — İmam — Ebu Ali Miskeveyh gönderilen Peygamber ile gönderilmeyen Peygamberi ayırıyor. Peygamber makamına kaim bir imam kabul etmekle kendisine şii'lik isnat edenlere hak veriyor.

6 — İlham — Miskeveyh, vahi ile ilhamı karıştırıyor, hayvanlardaki sevki tabîiyi vahi olmak üzere kabul ediyor, yalnız nebat mertebesine yakın olan üç hayvanda vahyi istisna ediyor, üç hayvanı tasrih etmiyor, fakat tekâmül bahsinde izahına göre «sedef, kabuklu sümüklü böcekler ufak kurtlar» olacak.

7 — Yalancı Peygamber — Miskeveyh Peygamber ile yalancı Peygamber arasındaki farkı pek güzel izah ediyor. Peygamberin evsafı celilesini yalancı Peygamberinde ne gibi dilekleri olacağını ayırt ediyor.

§ — İki Razî -

1 — Ebu Bekir Nehmedi razî nübüvveti inkâr eden Berahime mezhebini hoş gören sozler sarfettiği halde Ebu Ali Miskeveyhi Razî nübüvveti insan mertebesinin en yükseği buluyor, felsefî bir görüş ile izah ediyor. Nübüvveti İhvani Safa gibi en yüksek bir mertebe bulmakla Farabîden ayrılıyor, çünkü

Farabîye göre nebi hikmeti nazariyede cahildir, hikmeti nazariye bilen kamil bir feylesofun mertebesi peygamber mertebesinden daha büyüktür, baş feylesof İbni Sina ile Eñdülüs feylesofu İbni Rşnt hemen bütün feylesoflar Ebu Ali Miskeveyhe ile beraber gidıyorlar, yalnız Mısır feylesof ve tabibi Mübeşşir ibni Fatik Farebî ile beraber yürüyor.

2 — Ebu Bekiri razî Aristodan yüz çevirdiği halde Ebu Ali Râzî tristoyu aslâ elden bırakmıyor.

3 — Ebu Bekir Râzî İran muhitinden müteessir olarak Hint felsefesine müteveccih olduğu hafde Ebu Ali Razî tema- miyle Yunan felsefesine dönüyor, yalnız İran muhitinden müteessir olarak bir milliyetçi oluyor.

1/4/929

İzmirli
İsmail Hakkı